

## Kamilo Horvatin: Zaboravljeni kandidat za generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije

*Članak je prilog malo poznatom, ali ključnom periodu u povijesti Komunističke partije Jugoslavije. Predmet istraživanja je Kamilo Horvatin, koji je nakon hapšenja Milana Gorkića u kolovozu 1937. bio kandidat za generalnog sekretara KPJ, mnogo prije nego što je Kominternu počela razmatrati druge komuniste, poput Josipa Broza Tita, Labuda Kusovca, Ive Marića ili Petka Miletića. Članak prikazuje politički razvoj Horvatina, njegov položaj u Kominterni, kao i njegovu dvostruku aktivnost od ljeta 1937. do proljeća 1938. godine – kao denuncijatora i kandidata za rukovodstvo. Članak će pomoći ne samo razjašnjavanju sudbine jednog zaboravljenog aktera u KPJ tokom Velike čistke, nego i razumijevanju mehanizama Kominterne, odnosno načina na koji su jugoslavenski komunisti potkazivani i, još značajnije, kako se i po kojim kriterijima odvijao proces pronalazjenja novog generalnog sekretara nakon hapšenja Gorkića. Stoga ovo nije priča samo o Kamilu Horvatinu, nego o KPJ kao cjelini u jednom od najvažnijih momenata u njenoj povijesti – razdoblju koje je kulminiralo dolaskom Josipa Broza Tita na čelo partije.*

**Ključne riječi:** Komunistička partija Jugoslavije, Kamilo Horvatin, Velika čistka, Sovjetski Savez, Kominternu, Josip Broz Tito

Boris Nikolajevič Petrovski, referent Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) pri Kominterni, doneo je dva izveštaja u Sekretarijat Wilhelma Piecka 5. avgusta 1937. godine. Pieck je bio član Izvršnog komiteta Komunističke internacionale (IKKI) zadužen za balkanske poslove i lično je zatražio ove izveštaje. Kraći se ticao hapšenja Betty Glan, generalne direktorke Gorkog parka, a duži se bavio unutrašnjom situacijom u KPJ. Ova dva dokumenta imala su zajedničkog označitelja: to je bio Milan Gorkić, suprug Betty Glan i generalni sekretar KPJ. Devet dana kasnije Gorkića je uhapsio NKVD. Pogubljen je 1. novembra iste godine. U vreme Gorkićeve egzekucije Petrovski je još uvek Piecku predstavljao izveštaje o navodnim zlodielima sada već smenjenog partijskog rukovodstva, ali i konstruktivne predloge za „ozdravljenje“ partije. Petrovski, čije pravo ime je bilo Kamilo Horvatin, nastavio je da piše izveštaje i blisko saraduje sa Pieckom sve do 7. februara 1938. godine, kada je i sam uhapšen od strane NKVD-a. Pogubljen je mesec dana kasnije.

Od Gorkićevog do sopstvenog hapšenja, Horvatin je bio jedini Jugosloven koji je uživao poverenje organa Kominterne. Međutim, njegova centralna uloga u ovom za KPJ izrazito bitnom periodu ostala je do sada uglavnom nepoznata domaćoj istoriografiji: u jedinoj objavljenoj biografiji Horvatina, koju je napisao njegov saborac Marko Zovko 1980. godine, period nakon 1936. ostao je praktično neistražen.<sup>1</sup> Ipak, nakon otvaranja arhiva u Moskvi, njegova aktivnost kao jednog od ključnih denuncijatora unutar KPJ nije ostala neopažena: Ubavka Vujošević ga je identifikovala kao jednog od glavnih kritičara Gorkića pred hapšenje,<sup>2</sup> a Nikita Bondarev pisao je o Horvatinoj oštroj kritici nekadašnjeg sekretara partije Sime Markovića, koga je u izveštajima Kominterni nazivao „Trockim u KPJ“.<sup>3</sup> Uprkos tome, niko se nije bavio Horvatinom kao vodećim jugoslavenskim komunistom u ovom kratkom periodu. Tome je najbliži bio Silvin Eiletz, koji je i najopširnije pisao o Horvatinovoj ulozi u denuncijacijama Gorkićevog rukovodstva.<sup>4</sup> Međutim, Eiletzova knjiga, fiksirana na demonizaciju Tita, pristupila je temi nenaučno, iskrivljujući sliku i o Titu i o Horvatinu: Tito je predstavljen kao centralna figura, svemoćna marioneta NKVD-a (iako Eiletz Titov tobožnji rad za NKVD nije ničim dokazao), dok je Horvatin, sa izuzetkom nekoliko kraćih potpoglavlja, tretiran kao sporedna ličnost.<sup>5</sup>

Ovaj članak biće prilog malo poznatom, ali ključnom periodu u istoriji KPJ. U njemu ću pokazati da je Horvatin, ličnim izborom Wilhelma Piecka, bio kandidat za generalnog sekretara KPJ mnogo pre nego što je Kominternu počela da razmatra druge komuniste, poput Josipa Broza Tita, Labuda Kusovca, Ive Marića ili Petka Miletića.<sup>6</sup>

1 Vidi Marko Zovko, *Kamilo Horvatin: izgubljen u staljinskim čistkama*, Zagreb 1980.

2 Ubavka Vujošević, „Poslednja autobiografija Milana Gorkića, sekretara CK KPJ“, *Istorija 20. veka* 1, 1997, 110.

3 Nikita V. Bondarev, „Sima Marković – moskovske godine (1935–1938)“, u: *Društveno-politička i naučna misao i delo Sime Markovića*, ur. Aleksandar Kostić, Beograd 2013, 54.

4 Silvin Eiletz, *Pred sudbu zgodovine: Stalin, Tito in jugoslovanski komunisti v Moskvi*, Celovec 2010, 129-139.

5 Za kritiku Eiletzovog metoda i zaključaka, vidi Katarina Spehnjak, „‘Tajanstvene’ istraživačke metode u proučavanju suvremene povijesti: o knjizi Silvina Eiletza, *Titove tajanstvene godine u Moskvi 1935.-1940.*“, *Metropress*, Zagreb 2008, 264 str., *Časopis za suvremenu povijest* 1, 2009, 253-264.

6 Labud Kusovac (1898-1967) bio je crnogorski komunist, po zanimanju novinar, i verovatno deo obaveštajnog aparata Kominterne ili sovjetske države. Godine 1937. bio je u Parizu kao vođa Jugoslovenskog nacionalnog komiteta za pomoć republikanskoj Španiji. Nakon hapšenja Gorkića, zajedno sa dalmatinskim komunistom Ivom Marićem, došao je u sukob sa Josipom Brozom Titom. Njihova frakcija ostala je upamćena kao „Paralelni centar.“ Uprkos svojim razgranatim međunarodnim vezama, nisu uspjeli da dobiju mandat od Kominterne, a Tito ih je 1939. godine izbacio iz KPJ. Kusovac je posle rata vraćen u partiju i radio je u diplomatskoj službi, ali je 1948. uhapšen i poslat na Goli otok. Posle puštanja iz zatvora bio je blizak sa grupom Vlade Dapčevića. Njegov bliski saradnik bio je Ivo Marić (1894-1968), dalmatinski proleter, član leve frakcije i dugogodišnji protivnik Gorkića. Iako su Kusovac i Marić bili jednaki u „Paralelnom centru“, stvarni kandidat za generalnog sekretara bio je Marić, jer je Kusovac bio intelektualac, a ne radnik. Kada su izbačeni iz partije, njihov kandidat postao je Petko Miletić (1897-1943), takođe crnogorski komunist. Kao mladić je otišao u Mađarsku u potrazi za poslom, te postao komunist tokom kratkotrajne Mađarske sovjetske republike. Dvadesetih je vodio oružani otpor jugoslovenskim vlastima u Crnoj Gori,

Prikazaću razvoj Horvatina, njegov položaj u Kominterni, kao i njegovu dvostruku aktivnost od leta 1937. do proleća 1938. godine – kao denuncijatora i kandidata za rukovodstvo. Ovaj članak pomoći će ne samo razjašnjivanju sudbine jednog zaboravljenog aktera u KPJ tokom Velike čistke, nego i razumevanju mehanizama Kominterne, odnosno načina na koji su jugoslavenski komunisti potkazivani i, još značajnije, kako se i po kojim kriterijumima odvijao proces pronalaženja novog generalnog sekretara nakon hapšenja Gorkića. Stoga, ovo nije priča samo o Kamilu Horvatinu, nego o KPJ kao celini u jednom od najvažnijih momenata u njenoj istoriji – periodu dolaska Josipa Broza Tita na čelo partije.

### Kako se kalio boljševik

Kamilo Horvatin rođen je u Varaždinu 18. jula 1896. godine. Njegov otac, koji je umro kada mu je bilo tri godine, bio je učitelj, a majka mu je bila domaćica, i održavala ga je od očeve penzije. Pohađao je trgovačku školu i tamo postao član jedne od tada mnogobrojnih studentskih grupa koje su, kako je sam opisao, „imale pola nacionalnorevolucionarni, a pola anarhistički karakter“.<sup>7</sup> Već u srednjoškolskim danima postao je prijatelj sa Miroslavom Krležom, Augustom Cesarcem i Đurom Cvijićem.<sup>8</sup> Sva četvorica će nakon rata stupiti u KPJ. Cesarec i Horvatin zajedno su proveli dve godine u zatvoru nakon neuspelog pokušaja atentata na bana Cuvaja 1912. godine. Većinu Prvog svetskog rata Horvatin je proveo ili u zatvoru ili u pokušajima da izbegne mobilizaciju. Po sopstvenoj tvrdnji, otpor prema ratu ga je okrenuo ka marksizmu, a za komunizam se opredelio pod uticajem Oktobarske revolucije, te je od svog učlanjenja u Socijalističku partiju bio na strani internacionalističke struje.<sup>9</sup> Bio je član KPJ od osnivanja, a 1920. godine izabran je za odbornika u Zagrebu.

---

da bi potom emigrirao u SSSR. Nakon školovanja u Kominterni, postao je jedan od vodećih ljudi u KPJ tokom ultralevog „Trećeg perioda“, kada je odbačena saradnja sa nekomunističkom levicom, a aktivnost partije usmerena na oružani ustanak i razbijanje Jugoslavije. Uhapšen je 1932. godine i postao je komunistički heroj zbog navodnog hrabrog držanja pred policijom. Kasnije je postao sekretar Kaznioničkog komiteta KPJ u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, a jedna protivtenkovska baterija u Španiji ponela je njegovo ime. Međutim, njegovo tvrdoglavo odbijanje Narodnog fronta dovelo ga je u sukob sa rukovodstvom partije nakon 1935. godine. Po izlasku iz zatvora 1939. godine postao je kandidat skoro poraženog Paralelnog centra za generalnog sekretara KPJ. Pozvan je u Moskvu zahvaljujući vezama u Kominterni, ali je tamo uhapšen u januaru 1940. godine. Umro je u logoru tri godine kasnije.

- 7 Arhiv Jugoslavije, Beograd (Dalje: AJ), Jugosloveni na radu i školovanju u SSSR (dalje: 790/13), H/10, „Autobiografija Petrovskog Borisa Nikolajeviča“, 7. februar 1936, 1
- 8 Ivan Očak, „Horvatin, Kamilo“, *Krležijana Online*, <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1598> (posjet 25.11.2019).
- 9 AJ, 790/13, H/10, „Autobiografija“, 1. Pod terminom „Socijalistička partija“ Horvatin najverovatnije podrazumeva Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije, čije je levo krilo ušlo u Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (komunista) na Kongresu ujedinjenja 1919. godine.

Nakon što je KPJ zabranjena od strane kraljevske vlade 1920. godine, Horvatin se posvetio ilegalnom radu. Međutim, svest o neuspehu svetske revolucije ubrzo je duboko podelila komunistički pokret, a sama partija bila je dodatno podeljena po pitanju kako odgovoriti na nove uslove ilegalnosti. Prema pisanju Bena Fowkesa, istočnoevropske komunističke partije bile su, generalno govoreći, podeljene na bivše socijaldemokrate koje je rat radikalizovao i bivše ultralevičare i anarhiste koji su u boljševizmu videli početak dugo-očekivane svetske revolucije.<sup>10</sup> Bivši socijaldemokrati su se uglavnom priklanjali „desnici“ KPJ, a bivši anarhisti i drugi radikali „levici“. Levičari, koji su se zalagali za intenziviranje agitacije koje bi dovelo do revolucionarne situacije, i generalno se protivili ideji centralizovane Jugoslavije, uglavnom su dolazili iz delova novoformirane države koji su se smatrali nepravedno podređenim srbijanskoj centralističkoj političkoj eliti u Beogradu.<sup>11</sup> Horvatina su i politička i geografska pozadina na neki način predodredili za pripadništvo levoj frakciji. Iako je postojanje frakcija bilo normalna stvar u boljševičkoj partiji, privremena<sup>12</sup> zabrana frakcija donešena na Desetom kongresu partije 1921. godine postala je stalna kada je počeo proces staljinizacije, a „frakcionaštvo“ je postalo jedan od najvećih grehova za komuniste. Permanentnom zabranom frakcija čitava partija podređena je volji Centralnog komiteta, a svako neslaganje moglo je da bude tumačeno kao frakcionaštvo, a time i napad na samu partiju.<sup>13</sup> Frakcijske borbe su ubrzo dovele do duboke podele u komunističkom pokretu i u samoj KPJ. Rodoljub Čolaković primetio je da „ponekad izgleda da frakcionaš više mrzi frakcionaša iz druge frakcije nego klasnog neprijatelja“.<sup>14</sup> Lične razmirice nastale tokom frakcijske borbe dvadesetih igrale su bitnu ulogu tokom Velike čistke, a Horvatin je bio samo jedan od mnogih komunista koji su u to vreme počeli da doživljavaju prethodno frakcionaštvo kao dokaz navodnog izdajništva partijskih drugarica i drugova.

Iako je borba protiv frakcionaštva bila deo gušenja unutarpartijske demokratije, istina je da su frakcijske nesuglasice vodećih komunista često izazivale nezadovoljstvo među radništvom, koje je smatralo da one ozbiljno paralizuju rad njihovih partija, te i samo odozdo podsticalo obračun sa frakcijama.<sup>15</sup> Stoga, borba protiv frakcija nije bila isključivo nešto što je nametano iz Moskve. Najozbiljniji napad na frakcije unutar KPJ počeo je „Otvorenim pismom“ Kominterne u aprilu 1928. Ovo pismo, poslato nakon

10 Ben Fowkes, „To Make the Nation or Break It? Communist Dilemmas in Two Interwar Multinational States“, u: *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917–53*, ur. Norman LaPorte, Kevin Morgan i Matthew Worley, New York 2008, 207. Pojam „ultralevica“ ovde označava ono što je komunistički pokret video kao „avanturističke tendencije“, poput individualnih terorističkih činova ili preranih pokušaja revolucionarnog prevrata.

11 Fowkes, „To Make the Nation or Break It?“, 214.

12 Lenjin je bio eksplicitno protiv permanentne zabrane unutarpartijskih grupa, ali zabrana frakcija nikada nije ukinuta. Paul Le Blanc, *Lenin and the Revolutionary Party*, Chicago 2015, 276-278.

13 Orlando Figes, *A People's Tragedy: A History of the Russian Revolution*, London, 1998, 765.

14 Rodoljub Čolaković, *Kazivanje o jednom pokoljenju*, tom 2, Sarajevo 1968, 526.

15 Kevin McDermott and Jeremy Agnew, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, London 1996, 58-68.

„antifrakcijske“ intervencije Mesnog komiteta Zagreba predvođenog Josipom Brozom i Andrijom Hebrangom, osudilo je rad frakcija i pozvalo radništvo unutar KPJ da se obračuna sa frakcionaštvom. Kako se ovo pismo poklopilo sa opštim skretanjem Kominternu u levo i uspostavljanjem taktike klase protiv klase kojom je odbačena saradnja sa reformističkim snagama, ljudi poput Horvatina nisu imali problema sa prihvatanjem novog kursa partije. Međutim, do 1936. godine, svaka prethodna frakcijska aktivnost postala je sumnjiva, te je Horvatin u svojoj autobiografiji smatrao za shodno da napomene da je svu frakcijsku aktivnost prekinuo još 1928. godine, te da ni pre toga nije istupao protiv odluka Komunističke internacionale.<sup>16</sup> Iz njegovog objašnjenja se vidi da se odanost pokretu tada već uveliko identifikovala sa nekritičkom odanošću Kominterni, što je predstavljalo drastičnu promenu u odnosu na početke te organizacije.

U januaru 1929. godine kralj Aleksandar zaveo je diktaturu, čime je počeo novi val represije nad komunistima. Godinu dana kasnije Horvatin je, kao i mnogi drugi članovi jugoslavenske partije, emigrirao u Sovjetski Savez, gde je živio pod imenom Boris Nikolajevič Petrovski, i učlanio se u SKP(b).<sup>17</sup> Zaposlio se pri Međunarodnom agrarnom institutu, a od 1933. godine bio je urednik teorijskog časopisa KPJ, *Klasna borba*.<sup>18</sup> Potom je postao predavač političke ekonomije, a od 1934. godine i šef Jugoslovenkog odeljenja, na Komunističkom univerzitetu nacionalnih manjina Zapada (KUNMZ).<sup>19</sup> Od decembra 1934. do 1936. godine bio je član najvišeg partijskog rukovodstva, te je jedno vreme bio čak i u Politbiuru KPJ.<sup>20</sup> Tokom 1936. i 1937. godine obavljao je funkciju referenta partije u Kominterni.<sup>21</sup>

Kada se pažnja Staljina i NKVD-a okrenula ka navodno nelojalnim kadrovima u Kominterni u proleće 1937. godine, direktna veza KPJ i Kominternu održavana je preko Horvatina kao referenta i Ivana Gržetića – Fleischera kao partijskog predstavnika. Oni su bili zaduženi za jugoslavenske partijske poslove unutar Sovjetskog Saveza, uključujući proveru i čišćenje kadrova. Ovaj položaj, međutim, nije značio ni autoritet ni bezbednost. Fleischer se žalio Gorkiću da je sva krivica za čišćenje partije svaljena na njega, iako on samo sprovodi u delo odluke Međunarodne kontrolne komisije<sup>22</sup> koje nije mogao da dovodi

16 AJ, 790/13, H/10, „Autobiografija“, 2.

17 Svesavezna komunistička partija (boljševika), SKP (b), bio je zvaničan naziv boljševičke partije od 1925. do 1952. godine, kada je preimenovana u Komunističku partiju Sovjetskog Saveza.

18 Branko Lazitch i Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Stanford 1986, 184.

19 Mladen Švab, „Horvatin, Kamilo“, *Hrvatski biografski leksikon*, tom 5, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=85> (posjet 25.11.2019).

20 Lazitch i Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, 184.

21 Nikita Bondarev, *Misterija Tito: moskovske godine*, Beograd 2013, 183.

22 Međunarodna kontrolna komisija bila je žalbeni odbor gde su se komunisti izbačeni iz partije mogli žaliti Kominterni na odluku. Međutim, tokom Velike čistke, postala je jedan od glavnih instrumenata političke represije. Gržetić je tada postao direktno podređen šefu Komisije, litvanskom komunisti Zigmazu Angaretisu, koji će kasnije i sam postati žrtva Velike čistke. Lazitch i Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, 158. O redu Međunarodne kontrolne komisije, vidi William J. Chase, *Enemies within the Gates? The Comintern and Stalinist Repression, 1934-1939*, New Haven i

u pitanje.<sup>23</sup> U isto vreme, predstavnici su bili meta napada nezadovoljnih jugoslavenskih političkih emigranata koji su ih smatrali za Gorkičevu „kliku“.<sup>24</sup> Jedina osoba tada identifikovana kao deo Gorkičeve „klike“ koja je preživela 1937. godinu bio je Horvatin.

Horvatina ovo nije omelo. On je borbu protiv trockizma shvatao veoma ozbiljno. O tome svedoče izveštaji koje je još 1930. godine davao SKP(b) o aktivnosti jugoslavenskih trockista u njenim redovima.<sup>25</sup> Iz ovih izveštaja je očigledno da Horvatin potpuno prihvata staljinističku ideju o monolitnosti međunarodnog komunističkog pokreta. Primera radi, u izveštaju o trockizmu Ante Cilige na više mesta navodi svoj zaključak da „borba koju je Zadvorski [Ciliga] vodio i vodi protiv rukovodstva naše partije zapravo je uperena kako protiv Kominterne tako i protiv C.K. SKP(b)“,<sup>26</sup> čime izjednačava interese KPJ sa interesima boljševičke partije, te Kominterne kao organizacije koja sprovodi naređenja iz Moskve.<sup>27</sup> Zanimljivo je da je ovaj proces kod njega očigledno bio okončan još pre dolaska u SSSR te da je internalizovao staljinistički stav prema unutarpartijskoj opoziciji, smatrajući ih za neprijatelje celokupnog radničkog pokreta. Iako su neki drugi „levičari“, poput njegovog starog prijatelja Đure Cvijića, bili u manje-više stalnom sukobu sa rukovodstvom partije i nakon 1928. godine,<sup>28</sup> sa Horvatinom to nije bio slučaj. U izjavama datim Kadrovskom odeljenju Kominterne u martu 1935. godine, i Broz i Blagoje Parović istakli su ga kao člana leve frakcije koji je najlakše i najspremnije prihvatio Otvoreno pismo Kominterne iz 1928. godine i saradnju sa novim „antifrakcijskim rukovodstvom“. Zanimljivo je i da je Broz pritom dodao da Horvatin često preteruje u konspirativnosti i nepoverenju.<sup>29</sup>

- London 2001, 22. Pored Chaseove knjige, odlični izvori za razumevanje Velike čistke unutar Kominterne su i Kevin McDermott, „Stalinist Terror in the Comintern: New Perspectives“, *Journal of Contemporary History* 30, 1995, 111-130; Reinhard Müller, „Der Antikomintern-Block – Prozeßstruktur und Opferperspektive“, *UTOPIE kreativ* 81/82, 1997, 82-95; Brigitte Studer i Berthold Unfried, „At the Beginning of a History: Visions of the Comintern After the Opening of the Archives“, *International Review of Social History* 42/3, 1997, 434-443.
- 23 Ivan Očak, *Gorkić: život, rad i pogibija*, Zagreb 1988, 308.
- 24 Ruski državni arhiv socio-političke istorije, Moskva (Dalje: RGASPI), 495-11-334, Pismo Gorkiča Fleischeru br. 2, 21. januar 1937. Ivan Maček – Matija, koji nije bio uključen u borbu protiv Gorkiča, takođe piše o postojanju ove klike u svojim memoarima. Ivan Maček – Matija, *Spomini*, Zagreb 1981, 56.
- 25 RGASPI, 495-277-206 (I), „Заявление члена ВКП(б) Б.Н. Петровского“, 16. mart 1930.
- 26 RGASPI, 495-277-206 (I), „Zaključci do kojih sam ja došao na svih razgovora sa Zadvorskim“, 15. maj 1930. „C.K. VKP(b)“ je akronim za Centralni komitet Svesovjetske komunističke partije (boljševika).
- 27 Za pregled procesa staljinizacije Kominterne, vidi zbornik *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization, 1917-53*, ur. Norman LaPorte, Kevin Morgan i Matthew Worley, New York 2008, a naročito članak Hermanna Webera, „The Stalinization of the KPD: Old and New Views“, 22-44. Weber pravi razliku između boljševizacije, kao izvornog procesa potčinjavanja politike Komunističke internacionale diplomatskim interesima SSSR-a u vreme Lenjina, i staljinizacije, koja je podrazumevala gušenje unutarpartijske demokratije i centralizaciju moći u rukama partijskog vrha, te sprovođenje politika Kominterne donošanih pod Staljinovim rukovodstvom.
- 28 Za sukobe Cvijića sa rukovodstvom KPJ, vidi Ivan Očak, *Braća Cvijići*, Zagreb 1982, 354-359 i 364-378.
- 29 RGASPI, 495-277-206 (I), „Беседа Якубовича и Шпинера с Тито“, 4. mart 1935. i „Беседа Якубовича и Шпинера со Шмидтом“, 5. mart 1935.

Žestina Horvatinovog obračuna sa trockistima u zvaničnim partijskim člancima nije promakla ranijim istraživačima. U junu 1937. godine, Horvatin je u „Proleteru“ objavio članak u kojem napada trockiste kao agente fašizma i špijune, i pritom detaljno rekonstruisao političke karijere poznatih jugoslavenskih trockista.<sup>30</sup> Ono što je karakteristično za ovaj članak, i ono što će Horvatin kasnije praktikovati, jeste reinterpretacija svake prethodne opozicione aktivnosti unutar partije kao čina sabotaže i podrivanja. Ovakva retroaktivna osuda nije neuobičajena. Štaviše, ovo je bila redovna praksa u partijskim istragama, kako sovjetske, tako i drugih partija u ovom periodu. Kao što je objasnio Maurice Merleau-Ponty u svojoj poznatoj apologiji staljinističkih procesa, oni koji su se našli u opoziciji Staljinu (i samim tim, boljševičkoj partiji) objektivno su oslabili SSSR, čak i ako su subjektivno imali najbolje namere.<sup>31</sup> Svaka opoziciona aktivnost stoga je izdajnička. Opoziciona aktivnost pre pobeđe određene (Staljinove) partijske linije postaje izdajnička retroaktivno, ali to ne umanjuje krivicu određenih ličnosti u očima njihovih islednika.

Čak i Horvatinovi partijski izveštaji prepuni su denuncijacija. Na osnovu dostupnih dokumenata može se zaključiti da je on bio potpuno uveren da je partija zbog Gorkića postala leglo špijuna i izdajnika, a da će, uz njegovu pomoć, sovjetski istražni organi zaustaviti infiltraciju partije. Dokumenti koje je pisao Kadrovskom odeljenju Kominterne u to vreme su već prosljeđivani NKVD-u i korišteni u istragama,<sup>32</sup> čega je Horvatin u tom trenutku neupitno morao biti svestan. Čak i ako je početkom tridesetih to mnogima bilo nejasno, do 1937. godine i razbuktavanja čistke unutar Kominterne, uloga NKVD-a u istrazi kadrova bila je poznata. Međutim, ni pisanje ovakvih izveštaja nije bilo neobično među jugoslavenskom političkom emigracijom. Sam Horvatin bio je predmet optužbi za trockizam krajem 1936. godine.<sup>33</sup> Ono što Horvatina čini jedinstvenim jeste to što je uživao pažnju i poverenje Wilhelma Piecka, sekretara Kominterne zaduženog za balkanske poslove.

### Odnos Horvatina i Wilhelma Piecka

Wilhelm Pieck bio je jedna od vodećih ličnosti nemačkog radničkog pokreta od početka dvadesetog veka pa sve do svoje smrti 1960. godine. Uprkos tome, još uvek ne postoji koncizna biografija Piecka ni na nemačkom, ni na engleskom jeziku. Poreklom iz radničke porodice, Pieck je bio stolar i već sa osamnaest godina, 1894. godine, učlanio se u sindikat, a potom je, godinu dana kasnije, postao član Socijaldemokratske partije Nemačke (SPD). Od 1906. godine bio je partijski sekretar, a od izbijanja Prvog

30 Petar Požar, *Jugosloveni žrtve staljinskih čistki*, Beograd 1989, 100-101.

31 Maurice Merleau-Ponty, *Humanism and Terror: An Essay on the Communist Problem*, Boston 1969, 43-44.

32 Chase, *Enemies within the Gates*, 24-27.

33 RGASPI, 495-277-206 (I), И.П. Мартынович, „В отдел кадров Исполкома Коминтерна“, 3. oktobar 1936.

svetskog rata bio je deo antiratnog levog krila partije. Stoga je 1918. godine bio među osnivačima Komunističke partije Nemačke (KPD) i uređivao je partijske novine „Die Rote Fahne“. Uhapšen je od strane nacionalističkih *Freikorpsa* u januaru 1919. godine zajedno sa Rosom Luxemburg i Karlom Liebknechtom, ali je uspeo da pobjegne.

Tokom dvadesetih Pieck je bio član IKKI, osnivač Međunarodne crvene pomoći i predstavnik KPD u Rajhstagu. Nije se protivio Staljinovom preuzimanju Kominterne i potčinjavanju KPD Kominterni. Od 1928. godine bio je jedan od glavnih sprovedilaca ultraleve politike „klase protiv klase“ koja se zasnivala na sukobu sa socijaldemokratama u iščekivanju neminovne revolucije u Nemačkoj.<sup>34</sup> Stoga je 1931. godine izabran u Prezidijum IKKI. Međutim, nakon dolaska Hitlera na vlast, kada više nije bilo moguće ignorisati pogubnost ultraleve politike, Pieck je izgubio svoj ugled u Kominterni, mada je postao *de facto* lider KPD-a kada je Ernst Thälmann zatvoren u nacističkom koncentracionom logoru. Iako je preživio Veliku čistku, njegov uticaj u međunarodnom pokretu je znatno opao. Nakon raspuštanja Kominterne i okončanja Drugog svetskog rata, vratio se u Berlin. Bio je predsednik Nemačke Demokratske Republike od njenog osnivanja pa do svoje smrti.

Period nakon 1935. godine bio je, za Piecka, vreme protivrečnosti. Iako je marginalizovan u Kominterni, njegova vodeća uloga unutar KPD potvrđena je tokom takozvane „Briselske konferencije“ (koja je u stvari održana u Moskvi) u oktobru te godine. Njegovi politički protivnici, većinom Thälmannovi bliski saradnici, politički su marginalizovani, a potom i fizički eliminisani.<sup>35</sup> Oko 60% nemačkih komunista koji su emigrirali u SSSR nakon dolaska Hitlera na vlast ubijeno je između 1936. i 1939. godine.<sup>36</sup> Uzevši u obzir da je manje-više cela KPD bila u nemilosti i pod sumnjom, okolnosti nisu išle na ruku Piecku, uprkos njegovom vodećem položaju u partiji. Iako je brzo napravio politički zaokret i postao jedan od najistaknutijih pristaša politike Narodnog fronta,<sup>37</sup> bio je i blizak sa Josifom Pjatnickim,<sup>38</sup> koji je od 1921. godine bio jedna od glavnih ličnosti u Komunističkoj internacionali i koji je uhapšen od strane NKVD-a u julu 1937. godine. Namešten proces Pjatnickom, međutim, nije doveo do hapšenja Piecka, iako su mnogi drugi vodeći ljudi Kominterne tada postali žrtve Čistke.<sup>39</sup> Još uvek nije sasvim razjašnjeno zašto i Pieck nije podelio sudbinu svojih sunarodnika i saboraca. Izvesno je samo da njegova dominacija unutar KPD nije automatski bila i potvrda njegovog visokog statusa u Kominterni. Činjenica da je postao sekretar zadužen

34 Weber, „The Stalinization of the KPD“, 25-26.

35 Babette L. Gross, „German Communists' United Front“, u: *The Comintern: Historical Highlights (Essays, Recollections, Documents)*, ur. Milorad M. Drachkovitch i Branko Lazitch, New York, 1966, 122.

36 Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism*, London 2010, 88.

37 Brigitte Studer, „Stalinization: Balance Sheet of a Complex Notion“, u: *Bolshevism, Stalinism and the Comintern*, 83.

38 Vladimir Josifovič Pjatnicki, *Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории*, Minsk 2004, 685.

39 Za veoma zanimljiv opis procesa protiv Pjatnickog i funkcionisanja represivnog aparata NKVD-a tokom istrage o Kominterni, vidi Boris Starkov, „The Trial that Was Not Held“, *Europe-Asia Studies* 46/8, 1994, 1297-1315.



za balkanske zemlje svedoči o tome. Njegov Sekretarijat bio je od marginalne važnosti, kako za Kominternu, tako i za sovjetsku spoljnu politiku.<sup>40</sup>

Najverovatnije je da su Pieck i Horvatin počeli da saraduju tek od 1935. godine, kada je, umesto Balkanskog zemaljskog sekretarijata, formalno osnovan Pieckov Sekretarijat. Horvatin je od osnivanja sekretarijata radio tamo kao politički referent.<sup>41</sup> Iako je 1937. godine Horvatin bio jedini Jugosloven u Pieckovom Sekretarijatu, malo je verovatno da je to bio dovoljan osnov za ukazivanje poverenja predstavniku jedne, u tom trenutku, veoma loše stojeće partije. Jedan mogući razlog zašto je Pieck odlučio da veruje Horvatinu jeste taj što je, kao što je ranije pomenuto, Horvatin u oktobru i novembru 1936. godine već bio optuživan za trockizam, ali je oslobođen optužbi.

Uprkos tome, mnoge stvari nisu išle Horvatinu na ruku. Za početak, bio je član Gorkičevog rukovodstva, što je u svim drugim slučajevima bilo sasvim dovoljno za bacanje sumnje na tu osobu. Zatim, bio je jedina osoba u užem rukovodstvu koja je pre 1928. godine bila eksplicitno identifikovana sa jednom od unutarpartijskih grupa, tj. sa levom frakcijom. Od avgusta 1937. godine, pa sve do početka 1940. godine, ovo je bilo dovoljno da izazove sumnju u redovima KPJ i Kominterne. Tito, Marić, Kusovac i Miletić međusobno su se optuživali za „gorkičevštinu“ i veze sa ranijim frakcijama. Neki, poput Rodoljuba Čolakovića, praktično su zauvek udaljeni iz najužeg partijskog rukovodstva zbog veza sa Gorkičem. Horvatin je jedini član „gorkičevskog“ rukovodstva koji nije pao pod sumnju momentalno nakon Gorkičevog hapšenja. Ovo je izuzetno zanimljivo, i ne baš sasvim razjašnjeno pitanje. Lična korespondencija Horvatina i Piecka ili ne postoji ili još nije otkrivena. Ona oficijalna, međutim, pokazuje važnost Horvatinovog položaja. Dok je Tito, recimo, slao pisma Kominterni od avgusta do decembra i celo vreme bio ignorisan, Horvatin je uživao Pieckovu punu pažnju i redovno mu slao izveštaje o stanju u partiji. Štaviše, ovo nije radio na svoju ruku, nego na Pieckov lični zahtev.<sup>42</sup>

## Horvatin i pad Gorkića

Formiranje specijalne komisije za KPJ 23. jula 1937. godine bilo je ujedno i priznanje postojanja duboke krize u jugoslavenskoj partiji od strane Sekretarijata IKKI. Gorkić je već bio pozvan u Moskvu, ali mu nije do kraja razjašnjeno zbog čega. Njegov zaštitnik,

<sup>40</sup> Studer, „Stalinization“, 83.

<sup>41</sup> Peter Huber, „Structure of the Moscow apparatus of the Comintern and decision-making“, u: *International Communism and the Communist International, 1919–43*, ur. Tim Rees i Andrew Thorpe, Manchester 1998, 51. Od 1926. do 1935. godine Kominternu je bila ustrojena po teritorijalnom principu: postojali su sekretarijati zaduženi za određena geografska područja, kao što je na primer bio Balkanski zemaljski sekretarijat. Međutim, nakon 1935. godine sekretarijati su nazivani po ličnostima koje ih vode, a ne po regionima koji su u njihovoj nadležnosti. Uprkos tome, geografska podela dužnosti je *de facto* ostala dominantna, te je Pieckov Sekretarijat praktično bio Balkanski sekretarijat.

<sup>42</sup> RGASPI, 495-20-647, Wilhelm Pieck, „An die Genossen Manuilski und Kolarow“, 28. januar 1938; Vujošević, „Poslednja autobiografija Milana Gorkića“, 110.

Dimitrij Manuilski, šef delegacije SKP(b) pri Izvršnom komitetu Kominterne, već je bio van grada, jer mu je prethodno odobren jednomesečni godišnji odmor.<sup>43</sup> Misteriozne okolnosti poziva u Moskvu i odstranjivanje potencijalnih političkih zaštitnika određene ličnosti bili su deo standardne procedure uklanjanja ličnosti koje su izgubile poverenje Kominterne. Kada je Manuilski privremeno sklonjen, formirana je komisija koju je vodio Pieck, a u kojoj su bili Georgi Damjanov (Belov), Meer Trilisser (Moskvin) i Trajčo Kostov (Spiridonov). Transkript sastanka od 23. jula poprilično eksplicitno identifikuje dva glavna razloga za gubitak poverenja u Gorkića: hapšenje njegove supruge i katastrofalan neuspeh pri slanju dobrovoljaca u Španiju tog proleća.<sup>44</sup> Bez daljeg zalaženja u dublju analizu razloga za pad Gorkića, dve stvari su ovde veoma bitne. Jedna je sastav specijalne komisije, a druga je priroda optužbi koje su dolazile od samog Horvatina. Horvatin nije bio jedini koji je potkazivao Gorkića tih dana,<sup>45</sup> ali njegove optužbe govore mnogo o njegovom viđenju stanja stvari u KPJ, te stoga utiču i na njegove potonje predloge za oporavak partije.

Specijalnu komisiju je, prirodno, vodio Pieck, kao glavni komunista zadužen za balkanske zemlje. Pored njega, tu je bio Bugarin Georgi Damjanov, tada novopostavljeni šef Kadrovskog oseka Kominterne.<sup>46</sup> Kao što je već pomenuto, kadrovsko odeljenje tada je uveliko bilo zaduženo za partijske čistke i povezano s NKVD-om, te postavljanje Damjanova svedoči o lošem položaju KPJ u očima Kominterne. Još ozbiljnija bila je odluka da član komisije bude Trilisser. Stari boljševik Meer Trilisser, koji je u Kominterni radio pod pseudonimom Mihail Aleksandrovič Moskvin, bio je iskusni obaveštajac, koji je dvadesetih bio šef Inostranog odeljenja Čeke i OGPU-a. Staljin ga je 1935. godine postavio za člana Prezidijuma IKKI, a pritom je blisko saradivao sa OMS-om, obaveštajnom službom Kominterne, i lično vodio komisije za „proveru aparata IKKI“ tokom 1936. i 1937. godine.<sup>47</sup> Trajčo Kostov je u to vreme, kao i Horvatin, radio u Pieckovom Sekretarijatu.<sup>48</sup> U ovom slučaju, odabir još jednog bugarskog komunista nije ni malo

43 RGASPI, 495-18-1213, „Protokoll Nr. 172 (A) des Sekretariats des EKKI, zusammengestellt auf Grund fliegenden Abstimmung unter den Mitgliedern des Sekretariats des EKKI, vom 1.8.37“. Prema pisanju Vladimira Dedijera, Gorkić je po dolasku u Moskvu boravio u stanu Manuilskog u Hotelu Lux, gde ga je i uhapsio NKVD. Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito: Prilozi za biografiju*, Zagreb 1953, 257.

44 RGASPI, 495-18-1211, „Protokoll (B) Nr. 167 zusammengestellt auf Grund fliegenden Abstimmung unter den Mitgliedern des Sekretariats des EKKI am 23. Juli 1937“. O propasti akcije slanja španskih boraca brodom *La Corse*, vidi Očak, *Gorkić*, 257-262 i 285-289.

45 Vidi Vujošević, „Poslednja autobiografija Milana Gorkića“, 126-128.

46 RGASPI, 495-18-1204, „Protokoll (A) Nr. 153 zusammengestellt auf Grund fliegenden Abstimmung unter den Mitgliedern des Sekretariats des EKKI am 23. Juni 1937“, 2; Chase, *Enemies Within the Gates*, 228.

47 Chase, *Enemies Within the Gates*, 26. O istragama koje je vodio Trilisser-Moskvin tokom Velike čistke, vidi Leonid Babicenko, „Die Moskvin-Kommission. Neue Einzelheiten zur politisch organisatorischen Struktur der Komintern in der Repressionsphase“, *The International Newsletter of Historical Studies on Comintern, Communism and Stalinism*, Vol. II, 1994/95, No. 5/6, 35-39. Trilisser je i sam uhapšen u novembru 1938. godine, dva dana pre pada njegovog šefa, Nikolaja Ježova, i streljan 2. februara 1940. godine.

48 Huber, „Structure of the Moscow apparatus“, 51. Nije poznato da li postoji veza između političkog rada Kostova u ovom periodu i njegovog kasnijeg hapšenja kao „titoiste“, ali to je malo verovatno.

slučajan. U Kominterni je postojala određena neformalna hijerarhija u kojoj su partije koje su lošije stajale bile podređene i držane pod nadzorom od strane „uglednijih“ partija – tokom celog ovog perioda, Bugarska komunistička partija (BKP) bila je na neki način nadređena KPJ. Odabir ovih članova komisije, međutim, svedoči da se nije radilo samo o pukom nadgledanju jedne posrnule partije, nego o pravoj kriminalnoj istrazi, u kojoj će krajnju reč imati NKVD, a u kojoj je KPJ kao celina bila u svojstvu osumnjičenog.

Horvatinove dokumente, proizvedene za potrebe specijalne komisije,<sup>49</sup> treba čitati sa ovim na umu: KPJ je tada praktično viđena kao potencijalno kriminalna organizacija. U svojim izveštajima Horvatin pokušava da proveri tačnost sumnji, odnosno da utvrdi da li su Gorkić i drugi rukovodeći ljudi u partiji zapravo špijuni, i koliko duboko je prodrla mreža agenata koja se navodno infiltrirala u KPJ. Prvi od dva izveštaja nije išao na ruku Gorkiću. Kao što je već pomenuto, bavio se Betty Glan i još jednom ženom, najverovatnije Gorkićevom novom partnerkom, koja se spominje samo kao „Marija“.<sup>50</sup> U tom trenutku, u međunarodnom komunističkom pokretu, razlika između javnog i privatnog praktično nije više postojala.<sup>51</sup> Gorkićeve lične veze nisu smatrane za slučajnost, nego za političke činove. Navodno sumnjiva aktivnost njegove supruge i „Marije“ upućivala je na to da je i on sam možda špijun. Prema Horvatinu, Gorkić je preko Glan održavao veze sa krugovima unutar sovjetske partije, a preko „Marije“ sa rukovodstvom poljske partije, i naročito sa njenim najistaknutijim članom Henrikom Waleckim, koji je već bio uhapšen kao tobožnji izdajnik.<sup>52</sup> Sumnja, a potom i krivica, je utvrđivana na osnovu ličnih i političkih kontaktata: svako ko je imao bliske veze sa već uhapšenom osobom je automatski i sam postajao sumnjiv.

Drugi, mnogo opširniji i mnogo kritičniji izveštaj, bio je pregled svih problema kroz koje je prošla KPJ u poslednje dve godine Gorkićevog upravljanja partijom, gde Horvatin pažljivo analizira sve političke greške rukovodstva ne bi li u njima pronašao tragove izdaje. Prva kritika odnosila se na političku liniju partije. Horvatin je optužio Gorkića za skretanje politike partije u desno.<sup>53</sup> Ovo je bila samo jedna od mnogih kritika partijskog „desnog skretanja“. U poslednjoj godini Gorkićevog života, nekoliko ljudi, uključujući i članove Politbira Josipa Broza, Vladimira Čopića i Stjepana Cvijića, optuživali su ga za likvidacionizam.<sup>54</sup> Ova tipično lenjinistička optužba odnosila se na

49 Kao što je već pomenuto, Horvatin je izveštaje pisao na Pieckov lični zahtev. Međutim, u nekim od izveštaja spominje i svoje razgovore sa Kostovim (RGASPI, 495-11-335, B.N. Petrowski, „Ueber die Belgrader Sache aus dem Jahre 1935“, 14. avgust 1937, 1) i Damjanovim (RGASPI, 495-11-343, B.N. Petrowski, „Ueber Gorkics Verhältnis zu den Frauen“, 5. avgust 1937).

50 Gorkić i Betty Glan su bili rastavljeni, ali se nisu formalno razveli. RGASPI, 495-227-192, M. Горкич. „Тов. Белову. Заявление Горкича по вопросу о Глан Б.Н.“, 4. avgust 1938. Marija je najverovatnije Justyna Sierp – Elza, poljska komunistkinja sa kojom je u to vreme bio u vezi. Očak, *Gorkić*, 236-237.

51 Chase, *Enemies Within the Gates*, 56; Merleau-Ponty, *Humanism and Terror*, 21.

52 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „Ueber Gorkics Verhältnis zu den Frauen“.

53 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog Izvršnom komitetu Kominterne, 5. avgust 1937, 1.

54 Geoffrey Swain, *Tito: A Biography*, London 2011, 19; Očak, *Gorkić*, 241-252; Bondarev, *Misterija Tito*, 173-178.

zanemarivanje („likvidiranje“) ilegalne partijske organizacije zarad fokusa na legalan rad i saradnju sa buržoaskom demokratskom opozicijom. Tu strategiju sprovodili su menjševici u carskoj Rusiji tokom perioda prve Dume, te je stoga među komunistima bila diskreditovana. Gorkić je pokušao da uradi isto kada je, nakon smrti kralja Aleksandra, došlo do ublaženja kraljevske diktature, što se poklopilo sa politikom Narodnog fronta i otvaranjem prostora za širu saradnju na levisi. Podsticao je komuniste na legalizaciju rada i nastup na zajedničkoj izbornoj listi sa Ujedinjenom opozicijom. Sa druge strane, njegovi kritičari su predlagali formiranje nezavisnog i ujedinjenog radničkog pokreta koji bi se postavio kao vodeća i jedina principijelna opozicija monarhiji i polu-diktatorskom sistemu.<sup>55</sup> Oni su opravdano videli Gorkićev pristup kao antilenjinstički, a to gledište je na kraju prihvatila i Kominternu.

Horvatin se takođe žalio na odugovlačenje procesa vraćanja partijskog rukovodstva u zemlju.<sup>56</sup> Ovo je bila jedna od glavnih odluka Sedmog kongresa Kominterne u avgustu 1935. godine vezana za KPJ. Razlozi za ovaj potez bili su višestruki: navedeno ublažavanje političke represije u Jugoslaviji donekle je olakšalo partijski rad, obnavljanje masovne organizacije je bilo značajno za buduću odbranu zemlje od fašizma, a strah od špijuna u Sovjetskom Savezu stvorio je potrebu za smanjenjem broja politemigranata. Pored sistematskog vraćanja stranih kadrova u matične zemlje sprovedenog od januara 1936. godine,<sup>57</sup> Kominternu je želela da se i Politbiro KPJ, raštrkan između Moskve, Pariza i Beča, vrati u Jugoslaviju, jer bi ujedinjeno centralno rukovodstvo lakše sprovodilo direktive. Međutim, Gorkić ovu ideju nije uspeo da sprovede u delo skoro dve godine, a masovna hapšenja komunista u Jugoslaviji su zahtevala konstantno odlaganje planova. Horvatinovo insistiranje na vraćanju rukovodstva u zemlju bilo je u skladu sa Kominterninim odredbama o sprovođenju politike Narodnog fronta, a istovremeno je štitilo Sovjetski Savez od potencijalnih špijuna. Sa druge strane, Gorkićevo odlaganje moglo je biti protumačeno ne samo kao znak nesposobnosti nego, još gore, svesnog podriivanja Sovjetskog Saveza i međunarodnog komunističkog pokreta u vremenu krize.

Ove kritike od strane Horvatina su bile u sferi politike. Međutim, ostali problemi koje je iznosio ukazivali su na mogućnost da Gorkićevi politički promašaji nisu puke greške. Čak polovina prvog Horvatinovog izveštaja (sedam strana) odnosila se na pitanje hapšenja partijskih aktivista u državi i delovanje provokatora unutar KPJ. Smatrao je da masovna hapšenja komunista u partiji nisu slučajna. Pošto su ona bila izrazito česta polovinom tridesetih, glavni problem bio je, prema Horvatinu, to što su provokatori traženi „samo u najnižim partijskim organima“.<sup>58</sup> Horvatin nije bio jedina osoba koja je iznosila ovakve pretpostavke, a atmosfera čistki u SSSR-u i Kominterni prirodno je navodila na takav zaključak. Međutim, ovim je postavio presedan u samoj KPJ, jer je ovakva optužba u okviru jugoslavenske partije bila sasvim nova. Time je

55 Swain, *Tito*, 18.

56 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog, 5. avgust 1937, 2.

57 Chase, *Enemies Within the Gates*, 105-107.

58 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog, 5. avgust 1937, 3.

otvorena Pandorina kutija optužbi u vremenu kada su i Kominterni i NKVD počeli da posmatraju svako neslaganje unutar pokreta kao znak izdaje.

Mane u konspirativnom radu partije, koje je Horvatin smatrao Gorkićevom krivicom, bile su nesposobnost razlikovanja legalnog i ilegalnog partijskog rada (što je bilo direktno povezano sa pitanjem likvidacionizma), nedostatak boljševičke budnosti,<sup>59</sup> nerazumevanje istinskih razmera opasnosti od trockizma i uverenje da su masovna hapšenja posledica individualne izdaje, a ne sistematske policijske infiltracije.<sup>60</sup> Horvatin tvrdi da je on, kao i svi drugi, verovao Gorkiću, koji je postavljen za generalnog sekretara upravo zato što su partijci smatrali da je osoba koja će zaustaviti policijske provale. Ne samo da se to nije desilo, nego su provale postale sve učestalije, a Horvatin je prosto pokušao da objasni zašto.

Pored toga, veliki problem video je u Gorkićevoj kadrovskoj politici. Za Čolakovića, jednog od Gorkićevih najbližih saradnika, izjavio je da je „ili politički nepismen ili skriveni neprijatelj“.<sup>61</sup> S obzirom da je Čolaković bio član partije od njenog osnivanja, implikacija je bila da je malo verovatno da se radi o politički nepismenom čoveku. Razlog za ovaj napad bila je Čolakovićeva brošura „Azbukica lenjinizma“, koja je žestoko kritikovana od strane vodećih ličnosti u Kominterni i brzo povučena iz štampe, iako ju je Gorkić prethodno odobrio. Horvatin priznaje da je podržavao postavljanje Čolakovića u Politbiro, ali pravda to time što je u to vreme pao pod uticaj Waleckog i tadašnjeg šefa Kadrovskog odseka Mojseja Černomordika.<sup>62</sup> Pošto su obojica već bili uhapšeni u avgustu 1937. godine, očigledno je hteo da pokaže da krivica nije bila njegova. Ova ritualna i ograničena samokritika svedočila je o Horvatinovoj vernosti liniji Kominterne i njenoj borbi protiv navodnih špijuna i neprijatelja.

Još pogubnija kadrovska odluka bila je Gorkićevo imenovanje Adolfa Muka za člana Politbiroa. Iako je dvadesetih bio običan (mada popularan) partijski činovnik u Crnoj Gori, Muk je pod patronatom Gorkića postao član Centralnog komiteta 1934. godine. U avgustu 1936. godine kritikovao je odluku o pogubljenju Zinovjeva i Kamenjeva, što ga je dovelo pod partijsku istragu. Gorkić ga je celo vreme štitio te je Muk prosto napisao samokritiku i nastavio partijske dužnosti. Horvatin je tvrdio da je on uložio pismeni protest protiv ove odluke, ali da Černomordik nije prihvatio njegovu kritiku.<sup>63</sup> Nakon toga Muku je poveren zadatak transporta preko 500 jugoslavenskih dobrovoljaca u Španiju u martu 1937. godine. Kao što je već pomenuto, plan je otkrila policija i uhapsila stotine komunista, uključujući i Muka. Za vreme istrage, Muk je podlegao mučenju i dao policiji detaljne podatke o svim članovima Centralnog komiteta KPJ i

59 „Budnost“, odnosno opreznost pri partijskom radu i identifikovanje potencijalnih špijuna i provokatora, bili su najvažnije veštine i vrline u komunističkim partijama koje su radile u ilegalnim uslovima. Prva kampanja za podizanje budnosti unutar Kominterne usledila je nakon ubistva Kirova. Chase, *Enemies within the Gates*, 37-51.

60 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog, 5. avgust 1937, 4-7.

61 Ibid, 10.

62 Ibid, 11.

63 Ibid, 11.

o funkcionisanju partijskog ilegalnog aparata.<sup>64</sup> Ovo je bio ubedljivo najveći čin izdaje u istoriji KPJ, a počinio ga je Gorkićev najbliži saradnik, koji je pritom već bio pod ozbiljnom sumnjom kao simpatizer lica pogubljenih zbog trockizma.

Horvatin zaključuje da su Gorkićeve greške po pitanju kadrova posledica njegove taštine, a ne pokušaja da sabotira KPJ. Navodi da su svi ljudi koji su počinili greške bili lično odani Gorkiću ili su mu se prosto ulizivali, što je on nagrađivao patronatom i deljenjem visokih položaja unutar KPJ. Horvatin zaključuje da je Gorkić loš vođa, ali da ne postoji dokaz da je provokator.<sup>65</sup> Štaviše, pokušava da predstavi Gorkićeve probleme sa unutarpartijskom opozicijom kao olakšavajuću okolnost koja se mora uzeti u obzir.<sup>66</sup> Uprkos svemu, zaključuje svoj izveštaj preporukom da se Gorkić ukloni sa mesta generalnog sekretara.<sup>67</sup> Ovakav predlog bi u normalnim okolnostima predstavljao ozbiljno kršenje partijske discipline i postojeće hijerarhije. Činjenica da Horvatin radi ovako nešto i ostaje Kominternin glavni izvor informacija u narednim mesecima svedoči o ogromnom poverenju koje je uživao. Štaviše, Pieck se složio sa Horvatinom i saopštio Dimitrovu da i on smatra da Gorkića treba smeniti.<sup>68</sup>

Horvatinova politička ocena Gorkića bila je sasvim tačna. Likvidacionizam jeste bio razlog policijskih provala, jer je pokušaj legalizacije komunističkih kadrova samo olakšao policiji posao praćenja komunista.<sup>69</sup> Takođe je neupitno da su ova hapšenja onemogućila planirani povratak partijskog rukovodstva u zemlju. Osim toga, sasvim je očito da je Gorkić stvarno pravio partijsko rukovodstvo prvenstveno na osnovu ličnih veza, a ne sposobnosti, i da mu je to bila jedna od najvećih grešaka. U isto vreme, bitno je uzeti u obzir da Horvatinova odbrana Gorkića na kraju izveštaja predstavlja i svojevrstu samoodbranu, jer je i on sam bio član Gorkićevog rukovodstva. Međutim, kada je sa kritike političkih grešaka prešao na traženje izdajnika u redovima partije, Horvatinove ocene pretvorile su se u fantaziju. Nakon što je NKVD navodno dokazao da je Gorkić špijun, Horvatin je to gledište nekritički prihvatio. Ovo je proizašlo iz toga što je on, kao i mnogi drugi komunisti u to doba, ozbiljno precenio „pretnju“ trockizma. Takođe, njegova sumnja o infiltraciji policijskih špijuna u najviše redove KPJ bila je netačna. Ne postoji ni jedan dokaz da je Gorkić, ili bilo koji drugi vodeći jugoslavenski komunista u to vreme, bio agent policije koji je podrivao komunistički pokret iznutra. Međutim, NKVD se sa ovom ocenom nije slagao. Na dan kada je Horvatin predao Piecku svoj treći izveštaj, Gorkić je uhapšen, zajedno sa Fleischerom, predstavnikom KPJ u Kominterni i svojim najbližim saradnikom.

64 Mukova izjava pred policijom dostupna je u integralnoj formi u Očak, *Gorkić*, 285-288.

65 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog, 5. avgust 1937, 14.

66 Ibid, 12.

67 Ibid, 13.

68 Vujošević, „Poslednja autobiografija Milana Gorkića“, 110.

69 Swain, *Tito*, 18-19.

## Horvatinov rad na obnovi partije

Iako potpuno ubeden da je policijska infiltracija u redovima KPJ bila stvarna i realna pretnja, Kamilo Horvatin nije bio samo puki potkazivač. Njegov najvažniji zadatak u periodu od avgusta 1937. do januara 1938. godine bio je da redovno izveštava specijalnu komisiju o stanju partije, njenom članstvu i načinima da se ona popravi. Stoga je bitno uzeti u obzir političke predloge koje je Horvatin iznosio u ovom periodu. Ovi predlozi upućuju ne samo na to da je Horvatin bio čovek od poverenja u Kominterni, nego i da je razmatran za potencijalnog generalnog sekretara KPJ. Horvatin je bio prvi kandidat za Gorkičevog naslednika, mnogo pre nego što je bilo ko iz Moskve uspostavio kontakt sa Brozom, Marićem, Kusovcem ili Miletićem.

Osnovni politički predlog Horvatina bio je već pomenuti povratak partijskog rukovodstva u zemlju, o kojem je pisao još u svojem prvom izveštaju o Gorkiću.<sup>70</sup> U oktobru je predao Piecku izveštaj u kojem je direktno okrivio „gorkičevsko“ Privremeno rukovodstvo za neuspeh po ovom pitanju.<sup>71</sup> Tom prilikom Horvatin je izneo spisak pojedinaca koje je smatrao sposobnim za preuzimanje partijskog rukovodstva. Sam spisak već govori mnogo o njegovim političkim preferencama i planovima. Svaki predloženi član budućeg rukovodstva na tom spisku, osim Edvarda Kardelja, bio je sindikalni organizator sa radničkom pozadinom, i svaki od njih je u nekom trenutku bio blizak sa levim krilom partije.<sup>72</sup> Ovakav otvoreni favoritizam bivše levice partije izuzetno je neobičan, uzevši u obzir da se na svu prethodnu frakcijsku aktivnost gledalo sa podozrenjem i da su svi kandidati za rukovodeće pozicije u komunističkim partijama u doba staljinizma pokušavali sebe da predstavljaju kao „centar“ koji treba da ponudi alternativnu i manje razdornu politiku nego postojeće zaraćene strane.

U svojim predlozima sastava novog rukovodstva Horvatin je potpuno ignorisao jugoslavenske komuniste u Parizu. Očigledno je da nije bio upućen u rastuću tenziju između Tita i Čolakovića sa jedne i Kusovca i Marića sa druge strane, koja se u to vreme razvijala. Pisao je negativno i o jednim i o drugima te naglašavao njihovu nesposobnost za sprovođenje politike KPJ bez Gorkića, opisujući njihovu „liniju“ kao „konstantnu oscilaciju od sektaštva ka najgorem oportunistu“.<sup>73</sup> Smatrao je da se novoosnovana Komunistička partija Hrvatske (KPH) postavlja previše nacionalistički, jer još uvek smatra da je postizanje hrvatske autonomije uslov za hrvatsku podršku jedinstvu Jugoslavije, što je u suprotnosti sa politikom Narodnog fronta.<sup>74</sup> Pored toga, Horvatin je kritiko-

70 RGASPI, 495-11-335, Izveštaj B.N. Petrovskog, 5. avgust 1937, 13.

71 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 2.

72 Prema Horvatinu, u rukovodstvo su trebali da uđu srpski komunisti Pavle Pavlović i Nikola Grulović, bivši članovi leve frakcije, potom iskusni zagrebački sindikalci Josip Kraš i Miroslav Pintar, Gorkičev otuđeni član Politbiroa Franc Leskošek, Kardelj i dalmatinski partijski vođa Vicko Jelaska, takode istaknuti „levičar“ dvadesetih. RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 3. Ne postoje indicije da je bilo ko od ovih pojedinaca bio upućen u Horvatinov plan.

73 RGASPI, 495-11-343, Petrovski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 2.

74 Ibid, 1-2.

vaio Titove pokušaje ujedinjenja komunističkih i reformističkih sindikata i osnivanja ujedinjene radničke partije; smatrao je da će i jedno i drugo propasti usled otpora socijaldemokrata.<sup>75</sup> Takođe je napadao pariško Privremeno rukovodstvo zbog načina rada sa Jedinstvenom radničkom partijom (JRP), koja je tada bila u osnivanju, jer je video da način organizacije otvara mogućnost za disonancu između legalnih i ilegalnih partijskih struktura.<sup>76</sup> Sve Horvatinove ocene su bile tačne, i Tito će tokom 1938. godine razrešiti sve probleme koji su u ovom izveštaju navedeni. Ovo je naročito zanimljivo uzevši u obzir da Tito i Horvatin u ovo vreme nisu imali međusobne kontakte, i da je Horvatin iskazivao nepoverenje prema Titu isto kao i prema drugim članovima partije iz Pariza.

S obzirom da nije polagao nade u sposobnost svojih drugova u Francuskoj da samostalno poprave stanje u KPJ, Horvatin je predlagao održavanje partijskog sastanka u Parizu na kojem bi se razrešilo pitanje rukovodstva. Međutim, preduslov za to, prema njemu, bilo je učešće po jednog jugoslavenskog i jednog bugarskog komuniste iz Moskve, uz potencijalno prisustvo pojedinaca koje je on sam nominovao za rukovodstvo.<sup>77</sup> Iako nije predložio ko bi bili taj Jugosloven i Bugarin koji bi otputovali u Pariz, naveo je da ne bi bilo dobro da od Bugara pođe Ivan Karaivanov, koji je ranije branio Gorkića i bio blizak s njim.<sup>78</sup>

Ovi predlozi, izneti u poslednja četiri pasusa Horvatinovog izveštaja iz oktobra 1937. godine, povlače sa sobom niz izrazito zanimljivih pitanja od ključnog značaja za istoriju KPJ. To su pitanje učešća stranih komunista u radu partije, pitanje njenog raspuštanja ili očuvanja, kao i pitanje Horvatinove sopstvene nominacije za mesto generalnog sekretara. Najjednostavnije je svakako pitanje učešća stranih komunista: sama činjenica da Horvatin preporučuje bugarske komuniste je još jedna od mnogobrojnih potvrda privilegovanog položaja BKP u okviru Kominterne. Povrh toga, potvrđuje i neformalnu prevlast bugarskih komunista nad jugoslavenskim u vremenu krize KPJ. Međutim, najzanimljivije pitanje je ujedno i ono koje je, u ovom trenutku, najteže razjasniti. Ivan Karaivanov, potonji Titov bliski saradnik, čovek koji 1945. godine odlučuje da svoju rodnu Bugarsku zameni Jugoslavijom i koji zdušno sprovodi antistaljinističku propagandu protiv SSSR-a nakon 1948. godine, ovde se javlja kao bliski saradnik Gorkića. Iako su mnogi autori nagađali o značaju koji je za Tita imao Karaivanov tokom Velike čistke,<sup>79</sup> puni opseg njegovog učešća u poslovima KPJ je još uvek nejasan.

Drugo pitanje na koje se vredi osvrnuti jeste pitanje raspuštanja KPJ. Jugoslavenska historiografija i očevidci su uvek tvrdili da je Kominternu planirala da raspusti KPJ.<sup>80</sup> Na

75 Ibid, 2.

76 Ibid, 3.

77 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 2-3.

78 Ibid, 3.

79 Bondarev, *Misterija Tito*, 196; Vjenceslav Cenčić, *Enigma Kopinič*, tom 1, Beograd 1983, 95-96; Slavko i Ivo Goldstein, *Tito*, Zagreb 2015, 163-166; Jasper Godwin Ridley, *Tito*, London 1994, 140.

80 Goldstein, *Tito*, 150. Iako je sam Tito kasnije često spominjao ideju o raspuštanju KPJ, o ovome je svedočio i njegov bliski saradnik i agent obaveštajnog aparata Kominterne, Josip Kopinič: Cenčić, *Enigma Kopinič*, tom 1, 94. Međutim, ovo može biti prosto slučaj pokušaja retrospektivne legitimacije Tita u vreme Jugoslavije, gde je on predstavljen kao osoba koja spašava KPJ od staljiniskog terora.



osnovu do sada dostupnih izvora, ne postoje naznake da je iko zapravo smatrao da i jugoslavensku sekciju Kominterne treba da zadesi sudbina poljske, koja je raspuštena u avgustu 1938. godine. Međutim, oba slučaja odlikuju masovna hapšenja članova partije u SSSR-u, ukidanje novčane pomoći od strane Kominterne i kriminalnu istragu od strane NKVD-a. Takođe, dokumenta komisije Piecka, Damjanova, Trilissera i Spiridonova, koja bi mogla da se bave pitanjem raspuštanja KPJ, još uvek nisu otkrivena. Razlog za to je što je i sam Trilisser na kraju postao žrtva čistke, te su mnogi dokumenti vezani za njega i dalje nedostupni. Bez obzira na to, izvesno je da su jugoslavenski komunisti pokušali da ubede Kominternu da se pitanje razreši kroz partijsku konferenciju pod patronatom IKKI. Štaviše, Horvatin nije bio jedini. Stjepan Cvijić, mlađi brat Đure Cvijića i protivnik Gorkića, koji se u jesen 1937. godine vratio u Moskvu, takođe je podneo izveštaj Piecku u decembru. Pored Horvatina, Cvijić je jedini Jugosloven čije je mišljenje Kominternu tada razmatrala, iako je u to vreme već bio pod istragom.<sup>81</sup> Cvijić je, kao i Horvatin, smatrao da je najbolji način da se razreši jugoslavenska kriza održavanje „partijskog savetovanja.“<sup>82</sup> Jedina razlika između njega i Horvatina bila je što je Cvijić hteo da u savetovanju učestvuju članovi iz Pariza i Moskve koji su bili pod istragom zbog frakcionaštva ili trockizma. Ovo samo po sebi ne upućuje na strah od raspuštanja KPJ, jer je raspuštanje Komunističke partije Poljske koje je usledilo devet meseci kasnije bilo presedan. Međutim, pokazuje težnju jugoslavenskih komunista da ubede Kominternu da njihova partija nije puka kriminalna organizacija i da u njoj još uvek postoje kvalitetni i iskreni komunisti.

Konačno, ostaje i ključno pitanje ovog članka, a to je pitanje Horvatinove kandidature za generalnog sekretara KPJ. Horvatin nikada nije sebe otvoreno nominovao za bilo kakvu poziciju u novom rukovodstvu. Tako nešto ni nije bilo praksa u Kominterni, i sigurno bi, u najmanju ruku, izazvalo sumnju. Uprkos tome što je Kominternu očekivala inicijativu od jugoslavenskih komunista, nametanje na mesto u rukovodstvu bez konsultacije sa članstvom partije bilo bi viđeno kao nedemokratski čin. Međutim, postoje mnoge naznake da je očekivao mandat Kominterne. Sama činjenica da je predlagao konkretne korake ka normalizaciji stanja u KPJ i da je nominovao ljude za rukovodstvo svedoči o tome da je pretpostavljao da će se na čelu tog rukovodstva naći baš on. Kada je predložio Piecku da se održi partijski sastanak u Parizu kojem bi prisustvovao i jedan jugoslavenski drug „koji uživa poverenje Sekretarijata IKKI“,<sup>83</sup> bio je jedini istaknuti Jugosloven u Moskvi koji nije bio pod istragom Kadrovske odeljenja ili NKVD. Stoga, ovo se može čitati kao suptilna samo-nominacija. Najkonkretnija potvrda ove hipoteze, kao i potvrda poverenja koje je u tom trenutku uživao od strane

81 RGASPI, 495-11-336, André (Stjepan Cvijić), „An den Genossen W. Pieck und an die Kader-Abteilung des EKKI“, 14. decembar 1937, 4. Cvijić je uhapšen u leto 1938. godine i umro je za vreme istrage, zvanično od tuberkuloze.

82 Ibid, 1-5.

83 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 2-3.

Piecka, jeste njegov izveštaj o stanju u Jugoslaviji i KPJ predat 8. januara 1938. godine.<sup>84</sup> Jedina druga osoba koja je posle pisala takve izveštaje za KPJ bio je Josip Broz Tito. Njegovi izveštaji iz jeseni 1938. godine<sup>85</sup> po formatu su identični Horvatinovom izveštaju. Horvatin za Piecka nije bio samo krunski svedok specijalne komisije, nego i njen kandidat za budućeg vođu partije.

### Kamilo Horvatin i „Privremeno rukovodstvo“ KPJ

Zbog svega ovoga potrebno je osvrnuti se na Horvatinov odnos prema Privremenom rukovodstvu KPJ u Parizu i Josipu Brozu Titu. Iako ni jedan ni drugi najverovatnije nisu bili svesni toga, njihovi predlozi za razrešenje krize u partiji bili su skoro identični. Isti oni politički potezi koje je Horvatin smatrao neophodnim za normalizaciju stanja u partiji sprovede Tito nakon Horvatinovog hapšenja, iako ne postoje nikakvi izvori koji bi ukazali na bilo kakvu vezu između njih dvojice u ovom periodu.

Horvatin je, po svemu sudeći, u očima specijalne komisije IKKI bio najverodostojniji izvor informacija o KPJ. Glavna odlika njegovih izveštaja je opšte nepoverenje, kako prema članovima partije u Parizu, tako i prema onima u Moskvi. Izgleda kao da su samo oni koji su radili u zemlji izbegli Horvatinov gnev. Horvatin je hvalio uspehe partije u Jugoslaviji, ali ih je smatrao nedovoljnim, i za to je krivce tražio u rukovodstvu.<sup>86</sup> Klasična logika dominantna u prethodnih dvadeset godina je okrenuta naglavačke: dok su komunisti ranije smatrali da je sa vrhom partije sve u redu, ali se na nižim nivoima nalaze provokatori, Horvatin je zaključio da su provokatori na rukovodećim položajima, ali da inicijative partijaca odozdo spašavaju njen rad. Ostaje nejasno kakvim se kanalima koristio Horvatin da bi došao do svojih informacija, ali najverovatnije nije imao direktan kontakt ni sa kim u Parizu: svi izvori na koje se poziva u svojim izveštajima su članci iz „Proleter“, Titova pisma Piecku (na koja Tito nije dobijao odgovor) i podaci poslednjeg preostalog Jugoslovena u Kadrovskom odeljenju Kominterne, Janka Jovanovića – Drenovskog.<sup>87</sup> To ga, međutim, nije sprečilo da donosi zaključke o stanju među emigracijom.

Nije preterivanje reći da je Horvatin o Privremenom rukovodstvu KPJ mislio sve najgore. Neke informacije kojima je raspolagao bile su potpuno netačne, kao na primer

84 RGASPI, 495-11-361, Б. Н. Петровский, „Основные данные о пролетариате в Югославии, его положении и борьбе“, 8. januar 1938.

85 Ovi izveštaji objavljeni su u Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 4, ur. Pero Damjanović, Beograd 1981, 62-152.

86 RGASPI, 495-20-647, Б. Н. Петровский, „Состояние и работа партии и ее руководства“, 28. januar 1938, 1-2.

87 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 2. Janko Jovanović (1901-1939), učitelj iz Mačve, dobio je posao u Kadrovskom odeljenju maja 1937. godine nakon povratka iz Španije, gde je izgubio desnu ruku u bici. Po svemu sudeći, ostao je na tom položaju do novembra 1938. godine, kada je uhapšen i nedugo potom streljan.

tvrdnja da je Čolaković nova „centralna figura“ u partiji.<sup>88</sup> Do ove informacije mogao je doći ako je imao pristup istrazi koja se sprovodila nad Gorkićem, ali nije znao da je Čolaković tu titulu predao Titu.<sup>89</sup> Horvatin je Čolakovića direktno optužio za trockizam.<sup>90</sup> Međutim, ni Tito nije prošao mnogo bolje. Horvatin je istakao da je Tito tokom prethodnih godinu i po dana često prikrivao Gorkićeve političke greške, ili čak učestvovao u njima. Nekad je, istina, pokušavao da ublaži njihove posledice, ali to ga nije oslobađalo sumnje. Horvatin je naveo da je, pored svesnog ili nesvesnog saučesništva u Gorkićevoj navodnoj sabotaži partije, Tito bio blizak sa Waleckim i da je nekoliko meseci njegovog učešća u ruskom građanskom ratu ostalo pod velom tajne, što sugerise potencijalnu vezu sa antikomunističkim snagama admirala Kolčaka.<sup>91</sup> Mnoge od ovih optužbi protiv Tita ponavljaje se mesecima nakon Horvatinovog hapšenja.

Njegovo negativno izveštavanje nastavilo se sve do januara, a postepeno je Horvatin prikupljao sve više informacija. Međutim, izveštaji pokazuju da nije pradio razliku između Privremenog rukovodstva i Paralelnog centra Marić-Kusovac, jer je i jedne i druge podjednako optuživao za veze sa Gorkićem.<sup>92</sup> U isto vreme, tvrdio je da su se „gorkićevske“ likvidacionističke prakse nastavile, i da se legalna partijska organizacija u nastajanju, odnosno JRP, ponaša kao da je nezavisna od KPJ.<sup>93</sup> Još jedan Titov bliski saradnik, Ivan Krndelj, optužen je za hrvatski nacionalizam.<sup>94</sup> Ljudi poput Krndelja, Čolakovića i Sretena Žujovića, koji su bili predmet najoštrije kritike i koje je Horvatin smatrao za Gorkićeve ljude, ubrzo su u Parizu uklonjeni sa partijskog rada na zahtev Kominterne.<sup>95</sup> Ostaje nepoznato da li su baš Horvatinovi izveštaji direktno doprineli tome, jer on svakako nije bio jedini koji ih je video kao gorkićevce. Izvesno je jedino da je mnogo ljudi u Kominterni videlo Čolakovića kao Gorkićevu desnu ruku, te da bi ga, u slučaju da je u to vreme bio u Moskvi umesto u Parizu, sasvim sigurno zadesila sudbina generalnog sekretara KPJ. Ono što upućuje na to da Horvatinovi izveštaji možda nisu bili ključni jeste činjenica da drugi ljudi koje on kritikuje, poput Tita i Kusovca, ne gube poverenje Kominterne, nego čak postaju najozbiljniji kandidati za generalnog sekretara tokom 1938. godine.

Iako je Horvatin imao negativno mišljenje o Titu, kojeg je smatrao „poslušnim oruđem u rukama Gorkića“,<sup>96</sup> nije ni slutio da će baš ovo oruđe sprovesti u delo one

88 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 1.

89 Tačni razlozi ove neformalne odluke nisu poznati. Jedini izvor o ovome jesu Čolakovićevi memoari, u kojima tvrdi da su se on i Sreten Žujović prosto složili da je Tito najsposobniji za taj posao, i ponudili mu ga pri Titovom dolasku u Pariz. Rodoljub Čolaković, *Kazivanje o jednom pokoljenju*, tom 3, Sarajevo 1972, 151.

90 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 1-2.

91 Ibid, 1-2.

92 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 2-3.

93 Ibid, 3.

94 RGASPI, 495-11-343, Izveštaj Petrovskog, 2. oktobar 1937, 2.

95 Swain, *Tito*, 21.

96 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 1.

reforme koje je on sam smatrao neophodnim za oporavak partije. To se naročito odnosi na viđenje Narodnog fronta, koje je kod Tita i Horvatina bilo praktično identično. Kriza u sprovođenju politike Narodnog fronta bila je deo šire krize u KPJ, a u isto vreme pokušaji njenog uspešnog sprovođenja produbljavali su unutrašnje probleme partije. Narodni front nalagao je formiranje legalne Stranke radnog naroda (SRN), nastale nakon neuspelog pokušaja formiranja JRP, kao i komunističkih partija Hrvatske (KPH) i Slovenije (KPS). Prvi potez je trebao da omogući komunistima stvaranje ujedinjenog fronta radničke klase na nivou cele države, a drugi da olakša formiranje Narodnog fronta tako što bi uzeo u obzir posebne okolnosti u Hrvatskoj i Sloveniji. Međutim, hapšenje Gorkića dovelo je do krize autoriteta i legitimnosti, zbog čega je često dolazilo do nesklada, ili čak otvorenog konflikta, u javnim nastupima KPJ, SRN, KPH i KPS.

Horvatin je, kao i Tito, smatrao da je Gorkićev pokušaj komunističkog učešća u Ujedinjenoj opoziciji doveo do utapanja KPJ u buržoasku opoziciju i naškodio partiji, te da je, umesto toga, Gorkić trebao da okrene KPJ ka stvaranju radničke opozicije koja će se suprotstaviti okretanju monarhije ka fašističkim zemljama. Međutim, Horvatin je bio ubeđen da Tito to ne radi, nego da nastavlja politiku Gorkića.<sup>97</sup> Ovo je bila posledica nedostatka informacija ili Titove opreznosti, jer on u vreme pisanja Horvatinovog izveštaja zaista još uvek nije počeo da preduzima korake ka preoblikovanju partijskih organizacija u Jugoslaviji. Obojica su u ovom slučaju bili dosledniji lenjinisti nego Gorkić. Kao i Lenjin u Rusiji nakon saziva prve Dume, smatrali su da izbor nije prosto između monarhista i opozicije. Umesto toga, sama opozicija delila se na „oportunističku“, odnosno buržoasku, i radničku, koja je jedina mogla da bude dosledna pretnja carskom režimu.<sup>98</sup> Gorkićeva pozicija, koja je odbacivala ovakvo viđenje opozicije, bila je suštinski menjševička.

Iz ovih osnova proizilazilo je i njihovo viđenje nacionalnog pitanja. I Horvatin i Tito su videli uslovljavanje podrške KPH teritorijalnoj celovitosti Jugoslavije postizanjem hrvatske autonomije kao kompromis sa hrvatskom buržoazijom,<sup>99</sup> a samim tim i kao napuštanje stanovišta klasne borbe i okretanje nacionalizmu. Horvatin je i u ovom slučaju video Tita kao odgovornog za greške partije, jer je KPH ipak osnovana pod njegovim nadzorom u avgustu 1937. godine. Međutim, upravo će se Tito obračunati sa hrvatskim komunistima čija gledišta je smatrao nacionalističkim. Povod za to bila je odluka SRN i KPH da na izborima 1938. godine podrže HSS umesto da predstave nezavisne radničke kandidate.<sup>100</sup> Ova odluka se pokazala katastrofalnom, jer je KPJ očekivala da će SRN upravo u Hrvatskoj osvojiti najviše glasova. Titu je dala legitimitet za uspostavljanje kontrole nad partijom, a KPJ je počela da se konstituiše kao beskompromisna i nezavisna politička opcija. Odnos KPJ prema buržoaskoj opoziciji

97 RGASPI, 495-20-647, Петровский, „Состояние и работа партии и ее руководства“, 28. januar 1938, 6-7.

98 Swain, *Tito*, 17.

99 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 2; RGASPI, 495-20-647, Петровский, „Состояние и работа партии и ее руководства“, 28. januar 1938, 4.

100 Za pregled sukoba Tita i Privremenog rukovodstva sa KPH, vidi Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945*, tom 1, Zagreb 1981, 223-230.

koji je usledio bio je sličan Horvatinovom ranijem predlogu da se u partijama poput HSS-a podržava borba levih elemenata protiv reakcionarnih.<sup>101</sup> U isto vreme, Tito je u SRN marginalizovao tačno one tendencije na koje je Horvatin upozoravao još u preteči SRN, Jedinствenoj radničkoj partiji.<sup>102</sup> Odnosno, Tito se postarao da osigura primat ilegalnih struktura nad legalnim i tako osigura sprovođenje jedinstvene partijske linije.

Da li su ove sličnosti slučajne? Da li je Tito nekim neformalnim vezama dobio na uvid dokumente Horvatina i zato „kopirao“ njegovu politiku? Ovo je malo verovatno, jer Tito nikada potom nije smatrao Horvatina za neprijatelja kao recimo Petka Miletića, što ukazuje na to da nije znao da je bio predmet Horvatinovih napada i kritika. Najverovatnije se radi o pukoj ideološkoj sličnosti dvojice komunista koji su i ranije bili bliski u unutarpartijskim sukobima, kao i o doslednom sprovođenju politike Narodnog fronta, koju Gorkić, za razliku od njih, prosto nije pravilno razumeo. Međutim, ono što je stvarno zanimljivo u vezi Titove i Horvatinove identične politike jeste to da je Horvatin uhapšen i streljan, a Tito je postao generalni sekretar KPJ. Ovakva radikalna razlika u sudbinama dva ideološki slična čoveka svedoči o tome da ispravno razumevanje očekivanja Kominterne i veze sa njenim najvišim instancama nisu bile dovoljne za preživljavanje Velike čistke. Ovo ne znači da je Horvatin prosto bio nesrećan ili da je bio žrtva tobože iracionalnog terora. Između njih dvojice postojale su i neke krucijalne razlike. Svakako, Titu je išlo na ruku i to što nije bio intelektualac i što je jako malo vremena proveo u Moskvi, pa nije postao upleten u ondašnje intrige među emigracijom kao Horvatin.

### Rad druge specijalne komisije, hapšenje i smrt

Nova 1938. godina donela je sa sobom prve znake poboljšanja situacije u KPJ. Naravno, sudbina partije još uvek nije bila u rukama Jugoslovena, nego Kominterne. IKKI je odlučio da formira novu specijalnu komisiju, u koju su ušli Pieck, Manuilski i Vasil Kolarov, najbliži saradnik Georgija Dimitrova. Cilj ove komisije bio je da „ustanovi situaciju u KPJ, pregleda postojeće kadrove i pripremi konkretne predloge za ponovno uspostavljanje rukovodstva i obnavljanje rada partije u zemlji“.<sup>103</sup> Kvalitativna promena u sastavu komisije je izuzetno značajna. KPJ više ne istražuju Trilisser i Damjanov, kojima je posao da razotkriju navodne špijune u Kominterni i predaju ih NKVD-u. Njom se sada bave, pored Piecka, Manuilski, kao predstavnik sovjetske partije u Ko-

101 RGASPI, 495-20-647, Петровский, „Состояние и работа партии и ее руководства“, 28. januar 1938, 4. Naravno, sporazum Cvetković-Maček i Pakt Molotov-Ribentrop doveli su do novog zaokreta u politici KPJ i KPH, ali to prevazilazi okvire ovog rada.

102 RGASPI, 495-11-343, Petrowski, „An Genossen W. Pieck“, 2. januar 1938, 3. Pre svega se radilo o sukobu Tita sa predsednikom SRN, Vickom Jelaskom, koji je bio blizak sa Paralelnim centrom Marića i Kusovca. Za korene njihovog sukoba vidi Jelić, *Komunistička partija Hrvatske*, tom 1, 115-116, a za tok obračuna sa Jelaskom strane 228-230, 263-264 i 387-390.

103 RGASPI, 495-18-1232, „Protokoll (A) Nr. 232 des Sekretariats des EKKI, zusammengestellt auf Grund fliegenden Abstimmung unter den Mitgliedern des Sekretariats des EKKI vom 3.I.1937.“

minterni, i Kolarov, koji je bio član IKKI još u vreme Lenjina, i koji je jedno vreme bio na čelu Balkanskog zemaljskog sekretarijata. Sva trojica su odlično poznavala jugoslavenski kontekst. Sastav nove specijalne komisije pokazuje da KPJ više nije kriminalna banda koju treba istraživati, nego organizacija za čije probleme se može i mora pronaći političko rešenje. Ovo delom odgovara na staru dilemu jugoslavenske historiografije: ako je, nakon hapšenja Gorkića, i postojala ideja da se KPJ raspusti (što nije dokazano, ali nije nemoguće), ta ideja je definitivno napuštena najkasnije do januara 1938. godine.

Kamilo Horvatin je i u drugoj specijalnoj komisiji igrao bitnu ulogu. Sve dokumente s kojima je komisija radila napisao je on, na Pieckov zahtev.<sup>104</sup> Ovi izveštaji u velikoj meri ponavljaju njegove ranije političke predloge. Iznova navodi da su osnovni zadaci partije obnavljanje njenog političkog jedinstva, pojačanje budnosti i borba protiv trockizma, premeštanje rukovodstva u zemlju i dovođenje starijih, iskusnih kadrova u rukovodstvo, pod uslovom da nisu bili uključeni u ranije frakcijske borbe.<sup>105</sup> Značaj koji pridaje kadrovima u SSSR-u se može protumačiti kao još jedna samo-nominacija. Njegov ključni predlog, o formiranju novog partijskog rukovodstva u zemlji i njegovom ustoličenju na partijskoj konferenciji,<sup>106</sup> Kominternu će svakako shvatiti ozbiljno, te će kasnije Titov mandat usloviti njegovom potvrdom od strane drugarica i drugova u zemlji, što će se konačno desiti na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. godine.

Ova komisija najverovatnije je nastavila da radi sve do kraja 1938. godine, jer se u Ruskom državnom arhivu socio-političke istorije (RGASPI) u fondu Kominterne, pod predmetom 647, pored Horvatinovih nalaze i izveštaji koje je u jesen iste godine kao kandidat za generalnog sekretara podnosio Tito.<sup>107</sup> Pored toga, tamo je i jedan izveštaj iz marta 1938. godine, dakle predat nakon Horvatinovog hapšenja i smrti, koji konačno izveštava komisiju o sukobu Tita sa Marićem i Kusovcem.<sup>108</sup> Autor ovog nepotpisanog dokumenta ostaje nepoznat, ali je moguće da se radi o već pomenutom Janku Jovanoviću, jer posle Horvatina više niko osim njega nije imao pristup najvišim organima Kominterne. Oko devet meseci kasnije, 5. januara 1939. godine, IKKI prihvatio je Titove izveštaje i rezolucije, čime je on *de facto* potvrđen kao vođa KPJ.<sup>109</sup>

Horvatin, naravno, nije doživio da vidi ustoličenje novog rukovodstva i razrešenje krize u partiji. Uhapšen je od strane NKVD-a nedugo nakon što je predao svoje izveštaje Piecku, Manuilskom i Kolarovu. Okolnosti njegovog hapšenja još uvek nisu sasvim poznate. Obruč oko njega verovatno je počeo da se steže u novembru 1937. godine, kada je njegova supruga Jovanka izbačena iz partije.<sup>110</sup> Međutim, za razliku od

104 RGASPI, 495-20-647, Wilhelm Pieck, „An die Genossen Manuilski und Kolarow“, 28. januar 1938.

105 RGASPI, 495-20-647, „Основные выводы“, 15. januar 1938.

106 Ibid, 1.

107 RGASPI, 495-20-647. Ovi dokumenti odavno su poznati javnosti i istraživačima na prostoru bivše Jugoslavije, jer su objavljeni u četvrtom tomu Titovih *Sabranih djela* (v. fusnotu 83).

108 RGASPI, 495-20-647, „тов. Димитрову (сводка по югославским материалам)“, 29. mart 1938.

109 Tito, *Sabrana djela*, tom 4, 229.

110 RGASPI, 495-11-343, С.А. Грабер [Jovanka Horvatin], „В секретариат ЕККИ, в президиум ИКК“, 25. decembar 1937. Jovanka Mileusnić-Horvatin je preživela gulag i posle Drugog svetskog

Gorkića, njegovo hapšenje je verovatnije bilo posledica međusobnog optuživanja jugoslavenskih partijaca, a ne hapšenja njegove supruge. Poslednji poznat izveštaj koji je Horvatin uputio Kadrovskom odeljenju bio je upozorenje Kominterni da jugoslavenski emigranti pokušavaju da na razne načine saznaju detalje o radu specijalne komisije, i da time krše pravila konspiracije.<sup>111</sup> Dokument koji je neposredno nakon Horvatinovog hapšenja sastavio Janko Jovanović pokazuje da je ovaj bio uhapšen zbog bliskih veza sa Gorkićem.<sup>112</sup>

Horvatina je NKVD uhapsio 7. februara 1938. godine, u drugom talasu hapšenja viđenih jugoslavenskih komunista. Istog dana uhapšeni su njegov školski drug Đuro Cvijić, kao i bivši sekretari KPJ Antun Mavrak i Filip Filipović, makedonski komunista Nikola Orovčanac – Sandanski, sindikalna organizatorica Barica Debeljak, slovenački komunista Franc Čepelnik i beogradski komunista Đorđe Ilić – Sundatov.<sup>113</sup> Svi osim Filipovića su u jednom trenutku bili povezani sa levim krilom KPJ ili SKP(b), i svi osim Barice Debeljak su streljani ili umrli u logoru. Ostaje nepoznato da li je Pieck ili neko drugi pokušao da se zauzme za Horvatina i kako se Pieckova podrška „neprijatelju naroda“ odrazila na njegovu dalju karijeru. Horvatin je pogubljen 15. marta kao član „kontrarevolucionarne trockističke organizacije“ unutar KPJ. Dosije napravljen nakon hapšenja navodi da je „razotkriven kroz svedočenja Gorkića M.I. i Fleischera“.<sup>114</sup> „Razotkrivanjem“ Horvatina od strane istih onih koje je on sam „razotkrio“ kao neprijatelje pola godine ranije, krug se zatvorio.

## Zaključak

Politička karijera Kamila Horvatina između avgusta 1937. i februara 1938. godine nije bila preterano neobična za standarde funkcionera Kominterne u to vreme. Bio je među hiljadama komunističkih činovnika koje je mehanizam Velike čistke uzdigao, a potom i smrvio. Izveštaji u kojima sumnjiči partijske drugove i drugarice za sabotazu slični su onima koje su pisali svi drugi jugoslavenski politički emigranti u SSSR-u nakon 1936. godine. Ono što ga čini drugačijim jeste ugled koji je uživao u Kominterni i pažnja koju su mu pridavali njeni vodeći ljudi. Njegov zaključak da se policijski provokatori nalaze u samom rukovodstvu KPJ otvorio je Pandorinu kutiju optužbi, a praktično cela partija se našla pod istragom. Iako je odgovornost za to bila prvenstveno Gorkićeva, jer su

---

rata se vratila u Jugoslaviju, ali o njenoj aktivnosti posle 1945. godine nema više podataka.

111 RGASPI, 495-277-198, Б.Н. Петровский, „В Отдел кадров – т. Белову“, 26. januar 1938. Za kršenje konspiracije Horvatin optužuje Štefeka Cvijića, Simu Miljuša, Antuna Mavraka, Filipa Filipovića i Kostu Novakovića. Jedina osoba kojoj veruje, sudeći po izveštaju, jeste Janko Jovanović, koji još jedini pored njega uživa poverenje Kominterne i radi u njenom Kadrovskom odeljenju.

112 RGASPI, 495-277-198, Дреновски [Janko Jovanović], „Нови моменти“.

113 Ibid.

114 „ПЕТРОВСКИЙ Борис Николаевич, он же ХОРВАТИН Камилу“, u „Сталинские списки“, MEMORIAL, <http://stalin.memo.ru/spravki/7-7.htm> (posjet 3.11.2018).

njegove greške prve privukle pažnju NKVD-a, Horvatinovi izveštaji bili su ti koji su legitimisali ovakvo stanovište. Svako neslaganje unutar međunarodnog komunističkog pokreta u bilo kom momentu od jednom je posmatrano kao potencijalni znak izdaje. Obične ljudske greške počele su da upućuju na svesnu unutrašnju subverziju partije.

Međutim, ono što je zanimljivo u vezi Horvatina nije postojanje u naučnoj literaturi dobro poznatih mehanizama Staljinove Velike čistke, nego njegov politički rad. Horvatin svakako nije svojeručno doveo do hapšenja i streljanja Milana Gorkića i drugih jugoslavenskih komunista u SSSR-u. Iako otkrića iz RGASPI-ja otkrivaju značajan deo Horvatinove biografije koji je do nedavno bio uglavnom nepoznat istoriografiji, oni su važni pre svega za istoriju KPJ i same Kominterne. Kroz izveštaje Kamila Horvatina možemo da razumemo mehanizam izbora generalnog sekretara KPJ, kao i odnose između komunista tokom Velike čistke.

Kao čovek od poverenja Wilhelma Piecka, Horvatin je bio jedini Jugosloven čije političke predloge je Kominternu slušala između avgusta 1937. i januara 1938. godine. Nije poznato čime je zaslužio Pieckovo poverenje, ali je izvesno da ga nije izneverio: njegovi politički predlozi su shvatani ozbiljno, o čemu svedoči činjenica da je većinu njih Kominternu kasnije usvojila. Osim toga, budući generalni sekretar KPJ, Josip Broz Tito, izneće iste te predloge nakon Horvatinovog hapšenja i time steći mandat Kominterne. Zbog pažnje koja mu je ukazana, Horvatin je u najmanju ruku smatrao sebe za ozbiljnog kandidata za neki od centralnih položaja u budućem sastavu rukovodstva. Iako nikada nije direktno nominovao sebe (što ni nije bila praksa), više puta je predlagao da neki jugoslavenski „čovek od poverenja“ iz Kominterne ode u Pariz i Jugoslaviju, sredi situaciju među komunistima, i preuzme vođstvo nad partijom. Neki od izveštaja koje je podnosio identični su tipu izveštaja koje je kasnije podnosio Tito, kada ga je Kominternu već razmatrala kao kandidata za generalnog sekretara.

Horvatinovi politički predlozi zasnivali su se na kritici politike Milana Gorkića, koji je iskrivio ideju Narodnog fronta i previše približio KPJ buržoaskim opozicionim strankama. Horvatin je smatrao ovo „likvidacionizmom“ i insistirao da Narodni front mora biti zasnovan na jedinstvu radništva, te da KPJ u njemu mora da igra vodeću, a ne sporednu ulogu. Ovakve poteze će Tito kasnije sprovesti u delo, a nakon 1939. godine će stvoriti novu viziju Narodnog fronta, u kojoj komunisti nisu jedna od ključnih grupa, nego *spiritus movens* čitavog antifašističkog pokreta.<sup>115</sup> Ovo gledište uticalo je i na odnos Tita i Horvatina prema nacionalnom pitanju, koje je bilo jedan od najvažnijih aspekata Narodnog fronta. Stoga su se obojica protivila onome što su videli kao nacionalizam hrvatskih komunista, i insistirali da je očuvanje teritorijalne celovitosti Jugoslavije i njena odbrana od fašizma u datom trenutku najviši interes međunarodnog proletarijata.

Uprkos ideološkoj sličnosti, Horvatin nije verovao Titu i smatrao ga je za nastavljača Gorkićeve politike. Ne postoje indicije da su njih dvojica bili u kontaktu, i Tito sigurno nije znao za Horvatinove optužbe protiv njega. Međutim, tokom 1938. godine, Tito,

<sup>115</sup> Za veoma originalnu razradu ove teze vidi Geoffrey Swain, „The Cominform: Tito's International?“, *The Historical Journal* 35/3, 1992, 641-663.



koji je Horvatinu delovao kao Gorkičev čovek, napraviće potpuni zaokret od Gorkičeve politike, i to tačno onako kako je Horvatin to propisao. Ovo najverovatnije nije bila posledica Titovog kopiranja Horvatinovih predloga, nego toga što su i jedan i drugi razumeli očekivanja Kominterne bolje nego Gorkić. Jedino u čemu je Horvatin grešio bila je ocena policijske infiltracije unutar KPJ. Za razliku od njega, Tito je imao mnogo staloženije gledište i nije se opterećivao skrivenim neprijateljima i navodnim trockistima. Ovo nepoverenje je sigurno doprinelo Horvatinovim lošim utiscima o samom Titu, a moglo je da bude i još jedan od razloga njegovog hapšenja, jer je NKVD vrlo često hapsio same potkaziivače i smatrao preteranu predanost istragama sumnjivim.

Odluka o Horvatinovom hapšenju, za razliku od hapšenja Gorkića, sigurno nije došla od Kominterne. Ranije veze sa Gorkićem i njegovo navodno priznanje da je Horvatin špijun su sigurno bili glavni razlozi njegovog hapšenja. Međutim, Gorkić je u to vreme uveliko bio u nadležnosti NKVD-a. Kada je NKVD odlučio da uhapsi nekog, Kominternu više nije imala uticaja na ceo proces. Iako istrage NKVD-a nisu bile sasvim proizvoljne, proces biranja novog generalnog sekretara unutar Kominterne može da deluje prozovoljno bez uzimanja u obzir upletenost Kominterne u strukture sovjetske države. Iako su Horvatin i Tito imali skoro identična gledišta, onaj koji je na kraju postao generalni sekretar nije postao to samo odlukom Kominterne, nego i zahvaljujući činjenici da je druga institucija, nezavisno od Kominterne, uhapsila njegovog rivala skoro godinu dana ranije.

Za kraj, aktivna uloga Horvatina u celom procesu svedoči i o odnosu KPJ i Kominterne. Rukovodstvo Komunističke internacionale nije htelo da samo razreši jugoslavensku krizu. To nije bio posao za njih, nego za jugoslavenske komuniste. Iako je KPJ prečesto predstavljana kao puka marioneta Kominterne, slučaj Kamila Horvatina pokazuje da jugoslavenski komunisti nisu bili samo pasivni sprovodioci direktiva iz Moskve. Oni su aktivno oblikovali politiku svoje partije, a često su i sami bili aktivni učesnici u procesu političke represije. Ovo, međutim, ne znači da je KPJ funkcionisala sasvim nezavisno i da je unutarpartijska demokratija postojala. Iako se od Jugoslavena očekivalo da se sami obraćaju Kominterni i aktivno rade na obnovi svoje partije, to nije značilo da je glavnu reč imalo članstvo. Uprkos Horvatinovim iskrenim pozivima na održavanje partijske konferencije u zemlji, ni jedan kandidat na toj budućoj partijskoj konferenciji nije mogao biti potvrđen za generalnog sekretara, a da ga prethodno nije odobrila Kominternu. Ishod procesa je tako nametnut odozgo, a unutarpartijska demokratija je bila mrtvo slovo na papiru. Degradacija međunarodnog komunističkog pokreta, i KPJ kao njegovog sastavnog dela, počela je kada je lenjinistički model zamenjen staljinističkim direktivama iz Moskve – Velika čistka bila je samo najkrvavija i najtragičnija manifestacija tog procesa.

SUMMARY

**Kamilo Horvatin: A Forgotten Candidate for General Secretary of the Communist Party of Yugoslavia**

This article deals with the hitherto unknown story of Kamilo Horvatin as a candidate for the position of the General Secretary of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) in 1937-1938. A veteran communist, Horvatin worked as a party representative to the Comintern at the time when the General Secretary of the party, Milan Gorkić, was arrested by the NKVD in August 1937. For the next six months, under the patronage of Wilhelm Pieck, Horvatin became the only trustworthy Yugoslav communist in the eyes of the Comintern. That was long before any of his rivals, such as Josip Broz Tito or Petko Miletić, were considered for the leadership position.

Horvatin was both a denouncer of his fellow party comrades and a leadership candidate with constructive proposals on how to renew the work of the KPJ. He was the first person within the KPJ to suggest that traitors and police agents might infiltrate to the top party positions, and he distrusted all the other leading communists. Simultaneously, he juxtaposed his own vision of the Popular Front – in which the KPJ played a leading role on the anti-fascist left – with the earlier design of Gorkić, which Horvatin claimed resulted in the communists' submission to the bourgeois opposition. Horvatin also hoped to move the party leadership back to Yugoslavia, as it had been scattered around Europe due to police repression. Finally, he wanted to rely on union leaders within the party to form a new leadership, picking cadres who had previously belonged to the “left” faction in the KPJ.

Most of Horvatin's policy proposals were later put into action by Josip Broz Tito, although evidence shows that the two did not have any mutual contact at the time. Horvatin, previously close to Tito, began to see him as another potential spy from Gorkić's inner circle, and wrote very negatively of him. Unlike Horvatin, Tito was a worker rather than an intellectual, and was largely untainted by factional disputes among Yugoslav émigrés in Moscow. This helps partially explain why Tito survived and went on to become the new general secretary, while Horvatin was arrested in February 1938 and shot a month later.

This article helps us understand not only the forgotten life story of a particular Yugoslav communist, but the broader dynamics of repression and politics within the KPJ in this period. Rather than micromanaging Yugoslav party affairs, the Comintern expected the Yugoslavs to sort out their problems independently. The general directives and the final word came from the Comintern, but the members of the KPJ were not to be mere passive observers – they were expected to come up with constructive policy proposals. Those who offered a clear vision for the future, first Horvatin and then Tito, eventually managed to gain the attention of the Comintern.

**Keywords:** Communist Party of Yugoslavia, Kamilo Horvatin, Great Purge, Soviet Union, Comintern, Josip Broz Tito